

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

[PROF. DR. ÂDEM CEYHAN'A 60. YAŞ ARMAĞANI]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1492171

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024

ss. 607-615

Makalenin Geliş

Tarihi

29/05/2024

Makalenin

Kabul Tarihi

11/06/2024

Yayın Tarihi

30/06/2024

KAYGUSUZ ABDÂL'IN GÜLİSTÂN'INDA VAHDET-İ VÜCÛT DÜŞÜNCE¹

Mustafa SEVER²

ÖZET

Kaygusuz Abdâl, Alevî-Bektaşî edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir ve Türk dili, kültürü ve tasavvuf edebiyatı tarihi için büyük öneme sahiptir. Menâkıbnâmesi'nde belirtildiğine göre, Elmalı'da yaşayan Abdâl Mûsâ'nın yanında uzun bir süre kalarak onun terbiyesinde ve hizmetinde bulunmuştur. Seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra, tahminen hicrî 800/miladî 1379 veya 1398 yıllarında Hac farızasını yerine getirmek üzere yola çıkar ve Mısır'a varır. Orada bir süre kaldıktan sonra Hacca gider. Dönüş yolunda Hicaz, Suriye ve Irak'ı dolaşarak tekrar Anadolu'ya döner. 1424-1430 tarihleri arasında Rumeli'yi ziyaret eder ve Edirne, Yanbolu, Filibe ve Manastır gibi şehirleri gezer. Daha sonra bir rivâyete göre Anadolu'ya, bir rivâyete göre de Mısır'a dönen Kaygusuz, tahmini olarak 1444 yılında vefat eder. Elmalı'nın Tekke köyündeki Abdâl Mûsâ Türbesi'nde medfun olduğuna inanılır.

¹ Çalışma, "Gülistân, Barış Yayınevi, Ankara, 2016" künyeli çalışmamızdan yararlanılarak meydana getirilmiştir.

² Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı ABD., mustafa.sever@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1991-2750

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 607-615

Kaygusuz Abdâl'in en uzun şiirlerinden biri olan Gülistan, mesnevî tarzında yazılmıştır. Gül bahçesi anlamına gelen "gülistan" sembolik bir isimdir ve Allah'ın bir oluşunu imâ eder. Gülistan ise, tasavvufi yolculukta kişinin ulaştığı marifeti ifade eder. Kaygusuz da Gülistan'da ancak marifet sahibi olanların Allah'ın birliğini anlayabileceğini söyler. Kaygusuz bu eserinde Allah'ın birliği, bir oluşun kanıtları, insanın yaratılış amacı ve nefis terbiyesi üzerinde durmuştur.

Çalışmamızda Kaygusuz Abdâl'in Gülistan'da dile getirdiği vahdet-i vücud anlayışı üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Kaygusuz Abdal, tasavvuf, mesnevi, Gülistan, vahdet

THE IDEA OF THE UNITY OF EXISTENCE IN KAYGUSUZ ABDAL'S GULISTAN

ABSTRACT

Kaygusuz Abdal, the founder and the most important representative of Alevi-Bektashi Literature, is a poet and author of about fifteen works that are extremely important for the history of Turkish language, culture and Turkish Sufi Literature. According to the information given in the Menakibname, Abdal Musa, who lived in Elmali, became participation to him and served in his upbringing and service for a long time. After completing his journey, Kaygusuz set out to perform the pilgrimage in the year of Hijri 800/A.D. 1379 or 1398 and arrived in Egypt. After staying there for a while, he goes on Pilgrimage. On the way back from the Hajj, Hejaz travels through Syria and Iraq and returns to Anatolia again. Kaygusuz Abdal Decamped to Rumelia between 1424 and 1430 and visited Edirne, Yanbolu, Plovdiv and Manastir. According to a rumor, Kaygusuz, who later returned to Anatolia and according to a rumor to Egypt, died in 1444. It is believed that there is medfun in the Tomb of Abdal Musa in the Tekke village of Elmali.

One of the longest poems of Kaygusuz Abdal, Gulistan, is written in the masnavi style. "Gulistan", which means rose garden, is a symbolic name and implies the existence of the uniqueness of Allah. Gulistan, on the other hand, refers to the ingenuity reached by a person on a sufi journey. Kaygusuz also says in Gulistan that only those who have ingenuity can understand the oneness of Allah. In this work, Kaygusuz has focused on the unity of Allah, the proofs of being one, the purpose of man's creation and self-discipline.

In our study, the understanding of the unity of existence expressed by Kaygusuz Abdal in Glistan will be emphasized.

Keywords: Kaygusuz Abdal, sofism, masnavi, Gulistan, unity of being

GİRİŞ

Yine bir türlü hikâyet-i vâsf-ı hâl
Şerh edeyim dinle ey sâhib-kemâl

Vahdet yüzünden açayım nikâbı
Göstereyim 'ârife bin türlü bâbı

şeklinde vahdetin anlatılmasıyla başlayan Gülistân, Kaygusuz Abdâl'in fikirlerini vahdet ve vahdet-i vücûd konularında ortaya koyduğu bir eserdir. Kitapta Hz. Âdem'in yaratılışı, sonrasında gelen peygamberlerin hikâyeleri, tasavvufî düşünceler ve kavramlar ile tasavvufî yaşamın özellikleri gibi konular işlenir. Kaygusuz, bir hikâyesinin olduğunu, vahdetin yüzünden örtüsünü kaldıracağını ve kâlp gözü açık, anlayışlı kişilere bin türlü kapı açacağını, böylelikle onların da manâ denizine dalabileceklerini söyler. Daha sonra lâ-mekân âlemi (mekânsızlık âlemi) üzerinde durur ve varlıkların yaratılmasından önceki durumu tasvir eder. Gerçek ve tek varlık olan Allah'ın mekândan ve zamandan münezzehe oluşu, ancak sıfatlarıyla görünür olduğu yönünde bilgiler verir. İnsanın ve diğer varlıkların yaratılmasının sebebi ve gayesi anlatıldıktan sonra ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ve Havva anlatılır. Hz. Âdem'den sonra gelen peygamberler hakkında bilgi verildikten sonra sıra velilere, dervişlere gelir. Daha sonra ise insan, insanın nasıl insan olacağı, diğer varlıklardan farkının ne olduğu üzerinde durulur. Sonra, Hz. Muhammed anlatılır. İnsanların mertebeleri, insan-ı kâmil mertebesi, yola girmek, mürid-mürşid ilişkisi, makamlar (şeriat, tarikat, hakikat, marifet) hakkında bilgi verildikten sonra, Kaygusuz'un nasihatlarıyla Gülistân sona erer. Genel hatlarıyla Gülistân'da üzerinde durulan konular böylesi çeşitlenmesine rağmen, bu konuların ortak paydasını vahdet-i vücûd düşüncesi oluşturur. Gülistân'da baştan sona kadar her vesilede vahdet dile getirilir.

Gülistân'da Vahdet-i Vücut Düşüncesi

Gülistân'da Kur'ân-ı Kerim temel alınarak kimi hadise, hâl ve ıstılahlar çerçevesinde vahdet-i vücûd düşüncesi izah edilir. Gülistân'da Kaygusuz, her şeyin lâ-mekân/mekânsızlık âleminde başladığını ve mertebe mertebe geliştiğini belirtir.

Lâ-mekân; mekânsızlık, hakikatte olmayan demektir. Tek ve hakiki varlık olan Allah, zaman ve mekândan münezzehtir; ancak, sıfatlarıyla idrak edilebilir. Kaygusuz'a göre lâ-mekân, Allah'tan başka varlığın olmadığı, kâinatın henüz yaratılmadığı, Allah'ın zâtı içinde her sıfatın gizli olduğu andaki mekândır veya

mekânsızlıktır. Bu zaman ve mekânda ‘akl-ı küll ve nefs-i küll, Allah’ın zâtındadır. Bu mekân/mekânsızlık, ahadiyet âlemi, taayün mertebesidir. “Ahadiyet, Allah’ın zatını zatiyla bilme mertebesidir; burada diğer şeylerin bilgisine yer yoktur.” (Uludağ, 1988: 484)

Yer gök hazine içinde sır idi
İkilik yoğidi hemân bir idi

Yerde gökde cümle tertib küll-i hâl
Âşikâr değildi henüz mâh u sâl

Akl-ı kül henüz bir idi zât ile
Nefs-i kül de pinhân idi hem bile

167/56:31-33³

L. Filiz’e göre (2010: 41-43), bu âlem “bahr-ı amâ” (bilinmezlik âlemi) adıyla da bilinir. Amâ, yokluk değil, görünmezlik, bilinmezlik demektir. Ahadiyet âlemi, tenzih âlemidir. Bu âlemde her şey çekirdeğin içindeki ağaç gibidir. Nasıl çekirdekte ağaç yok, ama ağaç olma istidadı varsa, bu mertebedeki her şeyin durumu da böyledir. Ağaç, çekirdekten çıkmaya başladıktan sonra devresini tamamlayıp tekrar çekirdek hâlini almadıkça çekirdeğe giremezse, burada da durum aynıdır. Asıl olana rücu (dönüş) sadece urucla, yani basamakları inip tekrar tırmanmakla mümkündür.

Bu mertebenin/âlemin bir sonraki mertebesi ulûhiyet âlemidir. Buna taayyün-i evvel, vahdet, hakikat-i Muhammediye mertebesi de denir. Burası tenzih ve teşbih, Allah ve aynadaki görüntüsü, Ahad ve Samed (Vahid) yahut Allah ve Peygamber’in birlikte olup karşılıklı olarak birbirlerini gördükleri ve âşik oldukları âlemdir. Maddî ve manevî her şey bu âleme dâhil olduğu için bu âlem “ulûhiyet deryâsı” olarak da adlandırılır. Bu mertebeden sonra gelen ve “Vahdetin Vahidiyet, Hakikat-ı Muhammediye’nin Hakikat-ı İnsaniyye hâlini aldığı ve Zât’ın sıfat ve isimlerinin icabı olan bütün küllî ve cüz’î manâlarını detaylı olarak bildiği ve birbirinden ayırdığı” (Erdem, 1990:51) mertebeye, mertebe-i vahidiyet, a’yân-ı sabite, hakikat-ı insaniyye veya taayyün-i sani adı verilir. Taayyün-i evvel mertebesi, mertebe-i vahidiyet mertebesinin batını, mertebe-i vahidiyet mertebesi ise, ilk taayyün mertebesinin zahiridir. “Bütün ilâhî isim ve sıfatların birbirinden ayrılmış olduğu bu mertebeye rubûbiyet mertebesi de denilmiştir” (Çelik, 2003: 168).

³ 167 Yazma nüsha numarası; 56 sayfa; 31-33 beyit numaralarıdır.

A'yân-ı sabite, varlıkların Allah'ın ilminde sabit olan ezeli hakikatleri ve varlık âlemine çıkmadan önce, bunlar hakkındaki ilmidir. (Cebecioğlu 2009:69). A'yân-ı sabitedeki ilmî suretlerin ruhlar mertebesine inmesi, mutasavvıflarca 'âlem-i ruh, 'âlem-i gayb, miftâh-ı vücûd, 'âlem-i ulvî, vd. şeklinde adlandırılmaktadır. Bu âlem mertebesi, insanın idrak etmesinin mümkün olmadığı bir mertebeye olup bu mertebede ilmî suretler, Erdem'e göre (1990: 53-55), kendilerini, emsallerini ve Hakk'ı kavramış birer basit cevher olarak zuhûr etmektedir. Bunlar cisim olmadıklarından bir şekle, renge, zaman ve mekâna da sahip değildirler. Bunlar tamamen manevî varlıklardır; parçalanma ve bitişme kabul etmezler. Bu mertebede ruh, varlığını sürdürmek için bir vücûda muhtaç değil; ancak kemâl için vücûda ihtiyacı vardır. Kendini, kendi emsalini ve menşei olan Hakk'ı müdrük olan ruhlara Allah, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorunca, onlar da "Evet" diye cevap verirler. Burada Allah, "Ben" ve "Siz" zamirleriyle gayriyeti fiilen başlatmış olmaktadır. Taayyün-i sani'de başlayan gayriyet, aşağıya inildikçe daha da belirginleşmektedir.

Zât-ı Mutlak'ın hariçte birtakım şekil ve suretlerde zuhûr ettiği mertebeye; âlem-i misal, âlem-i hayâl, âlem-i berzâh, mürekkebat-ı lâtime mertebesi gibi isimler verilir. Bu mertebede âlem-i ruhtaki/âlem-i gaybtaki ruhlar, cisimler/misaller âleminde girecekleri şeklin benzerine bürünürler. Bu mertebeye âlem-i hayâl denmesinin sebebi, insanın bu mertebeyi hayâl edebilmesidir. "Misâl âlemi, âlem-i ervâh'ın [ruhlar âlemi] feyzini şahâdet âlemine ulaştıran bir vasıtaadır. Ruhlar ve cisimler arasında bir berzâhtır. Bu yüzden her iki âlemin hükümleri bu âlemde toplanmıştır. Çünkü hem zâhir hem de bâttır." (Çelik 2003:169).

Zât-ı Mutlak'ın hariçte idrak edilebilen cisimler şeklindeki tecellisine "Şehâdet âlemi mertebesi" veya "cisimler âlemi" adı verilir. Bu âlem mertebesi, insanın ve diğer varlıkların tasarrufundaki âlem, yaşanmakta olunan dünya olarak da bilinir. Bütün mertebeleri muhtevi mertebeye; mertebeye-i câmia, mertebeye-i insân-ı kâmil denmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'le ilgili olarak, Âdem'in Allah tarafından bütün varlıklara bir halife olarak tayin edildiği (Bakara/30), çamurdan (Sâd/71) ve ahsen-i takvim üzere yaratıldığı (Tin/3) ve yine Allah'ın kendi ruhundan üfleyerek (Hicr/28, Sâd/72) ruhlandırdığı/canlandırdığı ve bütün isimleri öğrettiği (Bakara/31) varlık olduğu bilgisi verilir. Bu yönüyle insan, bütün âlem mertebelerini muhtevi, en üstün ve hayırlı varlıktır. Zira, Allah bütün meleklerle Âdem'e secde etmelerini buyurmuş, İblis dışında bütün melekler Âdem'e secde etmiş, İblis ise bu itaatsizliğinden dolayı Allah tarafından lanetlenmiştir (Bakara/34).

Kaygusuz Abdâl, tenezzülât-ı seb'a olarak da adlandırılan bu mertebeler hakkında,

Altı kerre doldu boşaldı cihân
Birisi bilmedi kimdir Müste'ân

Bu yedincidir Âdem geldi bu kez
Âşikâr ma'lûm göründü bu niyâz
167/58:78-79

diyerek mertebe-i câmiada insanın (Âdem'in) yaratıldığını bildirir. Vahdet-i vücût anlayışına göre, "insan ilâhî suret üzere yaratıldığından bütün isimleri bir araya getiren 'Allah' isminin mazharıdır. Bu sebeptendir ki insan, Hakk'ın bütün isim ve sıfatlarıyla tam olarak tecelli edebileceği bir ayna mesabesindedir." (Erdem, 1990: 55).

Tasavvufî anlamda şüphesiz insandan kasıt, insan-ı kâmil; ki tasavvufta nefs-i emmare mertebesinde nefs-i safiyye (nefs-i kâmile) mertebesine ulaşan varlığa insan, daha doğrusu insan-ı kâmil adı verilir. Diğer bir deyişle tasavvufî anlamda sırasıyla şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet makamlarını kemâle erdiren kişi insan-ı kamildir. Hz. Peygamber ve O'nun vârisleri olan evliyaullah, insan-ı kâmilin müşahhas örnekleridir. Zira, tasavvufî düşüncede Hz. Âdem henüz ruh ile beden arasında iken Hz. Muhammed peygamber idi ve hadiste bildirildiği üzere Allah'ın âlemleri yaratış sebebi de O idi. Bütün bu mertebeleri ve Hz. Peygamber'in bu mertebeleri muhtevi bir kâmil insan olduğunu bilen Kaygusuz Abdâl, Gülistân'da Hz. Peygamber'in ezeli olduğunu ve hâllerin (mertebelerin) O'ndan zuhur ettiğini (56/43) bildirir:

Mustafâ'nın cânı oldu ibtidâ
Evvelinde anı yaratdı Hudâ

Mustafâ cânında sır idi cihân
Yerde gökde her ne kim var cism ü cân
Mustafa'nın cânı bir gevher idi
O gevherde bunca hikmet var idi

Hak nazar etdi o gevher dirildi
Ondan oldu bu cihânın bünyâdı
167/57:47-50

Gülistân'da vahdet-i vücût düşüncesi yalın ve anlaşılır bir üslupla dile getirilir. Hak, bütün mertebeleri muhtevi varlık olan insanda ayân olmuştur

(167/59:82). İnsan âlemde bir aynadır ve bu ayna (gözü) her makamı muhtevidir. Hak bu aynada tecelli etmiş (167/68:233), gönül gözü açık insana müşahhas şekilde görünmüştür. Hak, insanı kendine perde eylemiş, bu perde ardından buyurmuştur. Her kim, bu perdeyi yok ederse Hakk'a vasıl olacaktır.

Âdem'i yüzüne perde eyledi
Perde ardından nâz ile söyledi

Perdeyi her kim götürdü gördü ol
Perde içinde göründü doğru yol

167/68:235-236

Kaygusuz Abdâl'a göre aslı su, toprak, ateş ve yel olan bu örtü, insanın maddî varlığıdır. Bu maddî varlığın gerisinde ise, insanın ilâhî özü bulunmaktadır. Bu özü gizleyen maddî varlık, tasavvuf dilinde kesret olarak adlandırılır. Kesret, vahdetin zıttıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye (öl. 638/1240) göre (İzutsu 1997:10-11), Âlem bir vehimden ibârettir; onun gerçek bir varlığı yoktur. İnsanın "Gerçek" olarak idrak ettiği şey "Hakikî Gerçek"ın bizzat kendisi olmamakla birlikte, onun hayâl düzeyinde, müphem ve belirsiz bir yansıması, yâni, "Gerçek"ın bir remiz, bir sembol aracılığıyla sembolik bir temsilidir. "Vahdet-i Vücûd inancına göre Allah'ın vücûdundan gayri vücûd yoktur. Vücûd birdir, tektir. Bu tek vücûdun zâhiri ve bâtını (dışı ve içi) vardır. Kam'ın (2003: 66-67) verdiği bilgilere göre, bu vücudun bâtını bir nurdur ki âlemin ruhudur. Evren, bu ışıkla aydınlanmıştır ve bu ışığın sınırı yoktur; sonsuzdur. Hayat, bilgi, irade ve güç, bu ışıkla var olur. Nesnelere görmesi, duyması, sevilmesi, kontrol edilmesi ve hareketi, bu ışığın etkisi altındadır. Bu ışık tek ve eşsizdir; çoğalmaz. Varlıkların her biri, bu ışığın ortaya çıktığı yerlerdir. Bu ışığın başlangıcı ve sonu yoktur. Ona yokluk veya yok olma hali uygulanamaz. Bu ışık, kendi olgunluğunu, isimlerini ve niteliklerini kendi görünüm yerlerinde deneyimlediği için, onlara aşıktır. Bu yüzden insan ruhu da kendi bedenine aşıktır. Ruh, kendi bedenini, bedenindeki isimleri ve nitelikleri görür. Onun için "kendini bil, tâ ki Cenâb-ı Hakk'ı da bilesin" denilmiştir.

Kaygusuz Abdâl bu durumu şu beyitlerde dile getirir:

Sen dahi bensin ey tâlib aç gözün
Özüne bürün bil ahî kend'özün

İkilik yokdur âdem budur hemân
Bir âdemdir bir 'âlemdir bir mekân

167/68-69: 240-241

Vahdet-i vücûd düşüncesine göre vahdet kesretin, kesret de vahdetin aynasıdır. İnsanın varlık olarak idrak edebildiği her şey vücûd-ı İlâhî'nin bir tecellisidir. Kaygusuz, Hak doludur kendi mülkünde kemâl Hak'dan ayrı dahi var mı gayrı hâl 167/91:681 derken bu gerçeği işaret eder. Ona göre varlıkların cümlesi birlik içinde ayrı ayrı görünür. Diğer bir deyişle insanın idrak edebildiği varlıklar, vahdette kesret (çokluk) şeklinde görünür. Kendini vücûd-ı İlâhiden ayrı sananlar, kendinden habersiz olanlardır (167/91:684). Oysa, Birlik ikliminde yokdur hiç gümân Bir olupdur cümle varlık câvidân 167/91:686 İnsanın, her nereye bakarsa baksın göreceği bir cemâldir. İkilikten söz etmek hayaldir (167/91: 628). Elbette burada yine insandan kasıt insân-ı kâmilidir. İbn Arabî, Allah'ın insân-ı kâmilin zâhirî suretini (maddî varlığını) âlemin hakikatlerinden ve suretlerinden, bâtınını da (manevî yapısını) Kendi suretinden inşa ettiğini belirtir.

Kaygusuz Abdâl da benzer bir söyleyişle insân-ı kâmilî şöyle tasvir eder:

Ol kişidir bî-nişândan bir nişân
Görünür Hak anın yüzünde 'ayân
Âyine olur bu cümle gözlere
Nûr veren oldur kamu yıldızlar

Gece gündüz andan alıpdır şeref
Ol gûherden dopdoludur her sadef

Sadâ oldur cümle işde gulgule
Kaynayup küllî gönülden her dile

Hemân oldur evvel âhir ne ki var
Anın derûnunda nihândır Kird-gâr
167/83:491-495

SONUÇ

Kaygusuz'a göre insân-ı kâmilin sıfatı derviş, zâtı Hak'dır (167/84:501); o, daima Hak ile birliktedir (84/503). Cebecioğlu'na göre (2009: 314). insan-ı kâmil, Tanrı'nın tam anlamıyla tezahür ettiği yerdir. İnsan-ı kâmilî tanıyan, Tanrı'ya ulaşır; insan-ı kâmilî gören, Tanrı'yı görmüş gibidir. İnsan-ı kâmilî seven, Tanrı'yı sever. "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin" (Ali İmran/31) ayetiyle de belirtildiği gibi, ona itaat etmek, Tanrı'ya itaat etmekle eşdeğerdir; ona isyan etmek ise Tanrı'ya isyan gibidir. Onun kabul edilmiş, Tanrı'nın kabul edilmişidir. İnsan-ı kâmilden kastedilen, Hz.

Muhammed Mustafa ve O'nun manevi mirasına sahip olanlardır. Kaygusuz, Allah'ın varlığından bir nişân görmek isteyen olursa, ona insân-ı kâmilî gösterin (84/505) der. İnsan görünürde dört anâsırdan (su, toprak, ateş ve yel) meydana gelmiş gibi görünür; ancak onun gerçek varlığı ilâhî özüdür (85/515). Bu ilâhî öz kâdimdir; aslı da kendi de nurdandır (85/518). Kaygusuz bunu

Cân pâdişâhdır yüzünde ten nikâb

Nikâb içinde 'ayândır âfitâb (167/115:1263)

şeklinde dile getirir. Her vücutta görünen yüz ve güzellik, her gönülde kaynayan fikirler ve hayâller bu ilâhî özün tecellisidir (167/85:532). Dolayısıyla insan, gözü önündeki hayâli, perdeyi gidererek bakmalıdır; ki o Ay'ı görebilsin (167/86:566). Ancak,

Aldadı seni cihânda 'izz ü nâz

Saksağan kondu kolundan uçdu bâz

Çünkü nefis oldu [bu] yolda yoldaşın

Anın için sevdâya düşdü başın

Sebûkbâr olmuşsun bu nefis atına

Varabilmezsün pâdişâh katına

(167/86:568-570)

Tasavvuf düşüncesine göre insan olabilmek için belli mertebeleri geçmek gerekir. İnsanın Allah'ı ve kendini bilmesi, "Men 'arefe nefsehu fekad arefe rabbehu/Nefsini bilen Rabb'ini bilir."hadisi gereğince davranması ile gerçekleşir; ki bu da edeb ile mümkündür.

KAYNAKLAR

ÇELİK, İsa (2003). "Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı", Tasavvuf Dergisi, sayı: 10, s.s. 159-184.

ERDEM, Hüsamettin (1990). *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

FİLİZ, Lütfi (2010). *Noktanın Sonsuzluğu I*, İstanbul: Pan Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman (1988). "Ahadiyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. I, s.s. 484.

İZUTSU, Toshihiko (1997). *İbn Arabî'nin Füsûs'ndaki Anahtar Kavramlar* (çev. A. Y. Özemre), İstanbul: Kaknüs Yayınları

KAM, Ömer Ferid (2003). *Vahdet-i Vücûd* (sadeleştiren E. Cebecioğlu), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (2.b).

CEBECİOĞLU, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayınları (5.b).